

IZ RUKOPISNE OSTAVŠTINE GEORGIUSA RAGUSEIUSA: NEKI VIDICI PROBLEMA O UNIVERZALNOM

MARKO JOSIPOVIĆ

(Sarajevo)

UDK 101(457.13) »501«
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 22. 5. 1990.

Prva knjiga Raguseiusove rukopisne zbirke *Dialecticarum epistolarum*¹ obuhvaća teme koje se redovito obrađuju u uvodnom dijelu logike. Prvo je raspravljeno pitanje o naravi i definiciji logike i u vezi s tim logika razlučena od umijeća R. Lullusa i od pedagogije; slijede zatim pitanja o pojmovnoj spoznaji, o općenitom i o logičkom akcidentu. Ove zadnje teme, predmet zadnjih četiriju pisama prve knjige logičke zbirke, ovdje će biti prikazane.²

Kratku raspravu *De primis, et secundis Notionibus*³ Georgius Raguseius piše svome bratu Ioannesu Dominicusu želeći mu olakšati razumijevanje te problematike i poštediti ga proučavanja mnoštva spisa koje su predstavnici različitih skolastičkih struja o njoj ostavili. Pitanje je po sebi vrlo zanimljivo, a za točno određenje predmeta logike i vrlo važno. Ustaljeno je naime mišljenje kod skolastika srednjega vijeka, a i kasnijih, da formalna logika razmatra *intentiones secundas*,

¹ Poznato je da zbirka predstavlja dio kodeksa koji se čuva u LONDONU, *The British Library*, ADD. MS. 10810, a naslov mu je: *Georgius Raguseus, Epistolae morales, dialecticae et mathematicae*. Tekstove iz kodeksa donosim vjerno zadržavajući izvornu interpunkciju, a sam kodeks navodim skraćeno: EMDM.

² Ovim se nastavlja prikazivanje te Raguseiusove zbirke pisama započeto u časopisu *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 1987/1—2 (25—26).

³ EMDM, f. 259r. Pismo je napisano u Sieni 19. kolovoza 1599.

odnosno da je znanost o spoznaji kao spoznaji.⁴ Nije zato neobično da to isto mišljenje na izmaku renesanse zastupa i G. Raguseius⁵, s tim da umjesto *intentiones* upotrebljava izraz *notiones*, što se susreće i kod nekih njegovih suvremenika kao što su npr. G. Zabarella i F. Piccolomini.⁶

Ovu temu Raguseius izlaže sažeto i pojednostavljeno u četiri međusobno povezane točke; on tumači što je *prima*, a što *secunda notio*, kolikobrojna je *secunda notio* i koji je njihov proizvodni uzrok.

Pristupajući obrađivanju prve točke autor prvo slijedećim riječima definira pojam uopće: »Notio (...) nil aliud est, quam intellectus operatio, dum rem aliquam, sibi obiectam, concipit; sive res illa per se, et propriis viribus consistat, sive ab eiusdem intellectus opere pendeat.«⁷ Iz te definicije slijedi, ističe dalje Raguseius bez šireg razrađivanja, da je za *notio* potrebno troje: »res cognoscenda, facultas cognoscens, et appulsus, seu applicatio huius ad illam.«⁸ Kad si um, dakle, oblikuje sliku neke stvari, onda je to spoznaja ili pojam te stvari. Nadovezujući na to objašnjenje pojma uopće Raguseius kaže: »prima notio illa dicitur, qua res aliqua per se, et citra opem intellectus existens, primo concipitur.«⁹ Očito, tom pojmu odgovara neka objektivna ontička stvarnost i on je izravno označuje, pa se prema tome razlikuje od nje, a i od termina kojim ga se u pojedinim jezicima izražava.¹⁰

Taj konkretni pojam, koji izravno predstavlja stvarnost, osnova je i pretpostavka apstraktnog pojma ili refleksne spoznaje: »Secunda vero notio appellabitur illa, qua intellectus rei per se existentis conceptum denuo concipit, atque illum ulteriore quasi coctione ita conficit, ut propria vi quippiam ex illo extrahat, quod in nihilum abiturum sit, nisi continuo eius opere foveatur.«¹¹ Drugim riječima, kad se um, oblikovav-

⁴ Vrlo jasno i s povijesnog stanovišta dokumentirano o tome piše J. M. BOCHENSKI, *Formale Logik*, Verlag Karl Albert, Freiburg/München, 1978*, str. 176—179.

⁵ To je vidljivo npr. iz teksta u kojemu, nakon što je spomenuo pravila mišljenja kao korisna sredstva spoznavanja, kaže: »qui his ipsis instrumentis in Logica utitur, secundas notions dividendo, definiendo, atque de illis ratiocinando (...)«, EMDM, f. 251r.

⁶ Usp. W. RISSE, *Die Logik der Neuzeit*, I, F. Frommann Verlag, Stuttgart—Bad Cannstatt, 1964, str. 278—292; A. POPPI, *La dottrina della scienza in Giacomo Zabarella*, Editrice Antenore, Padova, 1972, str. 135—149.

⁷ EMDM, f. 259rv.

⁸ EMDM, f. 259v.

⁹ EMDM, f. 259v.

¹⁰ »Hinc elice, primam notionem non esse rem, quoniam haec est illa, quae cognoscitur: neque vocem, seu nomen; hoc enim ad notionem significandam impositum est: sed esse ipsammet rei conceptionem, ab intellectu factam. Res, ut lapis, apud omnes gentes eadem est; conceptus pariter; nomen non item: ideo Gallus, Hispanus, Germanus, et alii conceptum lapidem non eodem nomine significabunt.«, EMDM, f. 259v.

¹¹ EMDM, f. 259v.

ši pojam nekog predmeta, usmjeruje ne više na sam predmet, nego na pojam, on shvaća da je taj pojam zajednički po obliku i naravi različitim stvarima, te kad takvo zajedništvo otkrije i u pojmovima drugih skupina stvari, iz njih tada izlučuje još čistiji i apstraktniji pojam, a to su upravo *secundae notiones*.¹² Raguseius opetovano naglašava potrebu ponavljanja umskog čina za oblikovanje apstraktnih pojmova, ali i to da se um pritome treba ograničiti na sam prvotni pojam stvari i nje ga promatrati. Naime, dokle god se izravno usmjeruje na stvar i koliko god puta ponovio takve čine, um se neće u spoznajama pomaknuti dalje od univerzalnih direktnih pojmova kao što su *homo-animal-corporis-substantia*, ali kad se njima neposredno bavi, izgrađuje univerzalne refleksne ili apstraktne pojmove kakvi su *genus-species-individuum*.¹³

Raguseiusovo tumačenje prvotne i drugotne spoznaje posve se podudara s općeprihvaćenim i dandanas zastupanim skolastičkim shvaćanjem, prema kojemu su *primae intentiones* — da još jednom sažeto istaknemo — izravne spoznaje i konkretni pojmovi koji direktno predstavljaju stvarnost, a *secundae intentiones* refleksne spoznaje i apstraktni pojmovi odnosno logički entiteti.¹⁴ Tradicionalno učenje Raguseius slijedi i kad odgovara na pitanje kolikobrojna je *secunda notio*. Ustvari, radi se o različitim stupnjevima drugotne spoznaje prema trostrukom temeljnom djelovanju uma pri kojemu nastaju, tako da shvaćanju (*apprehensio*) odgovaraju apstraktni pojmovi *genus-species-individuum*, spajanju i razdvajanju (*compositio et divisio*) iskaz ili *propositio*, a zaključivanju (*ratiocinatio*) *syllogismus*.¹⁵ Osim tih, napominje Raguseius, neki autori u istu kategoriju spoznaja ubrajaju »definitionem, divisio-

¹² »Res fortasse exemplis planior fiet. Intellectus primo concipit animal; haec est prima notio: nam animal citra intellectus opem, in iis, quae sibi subdita sunt, ut in homine, bove, leone, et caeteris, existit. Deinde ubi intellectus rem, quae est animal, concipit, atque illi nomen imposuit, non amplius in rem ipsam fertur, sed in rei conceptum; hoc est, non rem absolute, sed rem cognitam meditatur. Assidua autem meditatione intelligit, hunc animalis conceptum pluribus rebus communem esse, quae forma, atque natura differunt, ut homini, bovi, et leoni. Cumque hanc ipsam communitatem in aliarum quoque rerum conceptibus reperiat, ut in conceptu figurae, qui triangulo, quadrangulo, circulo communis est: in conceptu coloris, quem candor, nigrities, rubor peraeque recipiunt, et in huiusmodi aliis; tunc ex hisce rerum conceptibus puriorem conceptum elicit, cui generis nomen imponit. Haec autem est secunda notio: quoniam dum intellectus contemplandi officium intermittit, genus non permanet, sed evanescit.«, EMDM, ff. 259v—260r.

¹³ EMDM, f. 260r.

¹⁴ Usp. priručnike: S. VANNI ROVIGHI, *Elementi di filosofia*, I: *Introduzione, Logica, Teoria della conoscenza*, Editrice La Scuola, Brescia 1978⁶, str. 42—43, 56—57; J. J. SANGUINETI, *Logica e Gnoseologia*, Pontificia Università Urbaniana, Roma 1983, str. 31—33.

¹⁵ »Caeterum cum tres sint intellectus nostri operationes, tres quoque secundarum notionum gradus communiter statuuntur; primus ad simplicium apprehensionem pertinet, secundus ad compositionem, et divisionem, tertius ad ratiocinationem. Genus, species, individuum sunt prioris ordinis, propositio secundi, syllogismus tertii«, EMDM, f. 260r.

nem, et ordinem«, međutim on nadodaje da se definicija i dijeljenje bez poteškoća mogu svesti na spoznaju drugog stupnja, tj. na iskaz ili rečenicu, a da nije jasno da li *ordo* spada u red drugotnih spoznaja.¹⁶

Iznesena objašnjenja i razgraničenja prve i druge spoznaje sadržavaju već i odgovor na četvrto pitanje vezano uz ovu temu, da naišme Raguseius smatra um njihovim proizvodnim uzrokom. No, na kraju rasprave on to i izričito tvrdi naglašavajući ipak da su načini uzrokovanja različiti: »Causa efficiens tam primae, quam secundae notionis intellectus est, sed intellectione diversa: nanque simplici, et absoluta intellectione primam notionem efficit, comparativa secundam«. ¹⁷ Tu različitost uzrokovanja još očevidnijom čini nadodani primjer iz kojega proizlazi da su prvotni pojmovi plod usmjerenosti uma na samu ontičku stvarnost, a drugotni da nastaju promatranjem odnosa prvotnih pojmova prema subjektima kojima se pridijevaju.¹⁸

Na pitanje proizvodnog uzroka prvotnih i drugotnih pojmova organski se nadovezuje rasprava *Utrum Universalia omnia ab opere intellectus pendeant*.¹⁹ Povod obrađivanju ovog pitanja Raguseiusu je dao njegov bivši učenik Samuel de Sacerdotibus, Židov iz Padove, koji se u Krakovu uspješno bavio liječništvom, a prema nekim izvorima i bankarstvom;²⁰ on je izvjestio svog profesora logike kako je jedna rasprava na tu temu kojoj je u Krakovu pribivao završila zaključkom da postoji univerzalno i neovisno o djelovanju ljudskog uma. Uzvratajući Raguseius prvo kratko kaže da i on dijeli to mišljenje²¹ te podsjećajući

¹⁶ EMDM, f. 260r.

¹⁷ EMDM, f. 260r.

¹⁸ Intelekt, »dum per se hominem, aut animal concipit, nec eorum cognitionem ad aliud quippiam dirigit; primam efficit notionem: dum vero relationem, quam haec habent ad sua inferiora, contemplatur, et speciei, aut generis conceptum elicit; tunc secundam effingit.«, EMDM, f. 260r.

¹⁹ EMDM, f. 260v. Rasprava je napisana u Padovi 4. rujna 1613, a u najbitnijem je zajedno s onom što iza nje sjedi obrađena u: M. JOSIPOVIĆ, *Il pensiero filosofico di Giorgio Raguseo nell'ambito del tardo aristotelismo padovano*, Massimo, Milano, 1985, str. 114–115.

²⁰ Usp. E. VERONESE CESERACCIU, *Ebrei laureati a Padova nel Cinquecento, i Quaderni per la storia dell'Università di Padova*, 13 (1980), 151–168; D. CARPI, *Note su ebrei laureati a Padova*, u *Quaderni per la storia dell'Università di Padova*, 19 (1986), 145–156. A sam Raguseius na početku pisma u tom kontekstu piše: »Vehementer gaudeo, te in regionibus istis tanta celebritate florere, tantoque utilitatis fructu medicinam facere (...) et, quod omnium caput est, divitiis cumulatam esse. Haec sunt Galeni munera (...)«, EMDM, f. 260v. Samuel de Sacerdotibus je 19. ožujka 1602. promaknut u doktora »philosophiae et medicinae«, a među ispitivačima je bio i G. Raguseius (PADOVA, *Archivio di Stato, Archivio Notarile*, 4105, ff. 438r–440v).

²¹ »Quod a Patribus istis disputatione conclusum esse scribis, nimirum universalis nonnulla reperiri, quae ab opere intellectus non pendeant, verissimum arbitrator, nec a me (nisi te fallit memoria) aliter audivisti, Logicam te docente.«, EMDM, f. 260v.

da mnogi vrsni mislioci uporno brane suprotan stav²² opširnije izlaže problem *de universalibus*.

Kad je riječ o univerzalnom, Raguseius naglašava da ono može biti takvo po sebi ili po denominaciji: »Universalια duplicis esse generis: nam aut re vera universalια sunt, ut homo, animal: aut ob aliquam virtutem, et proprietatem universalια vocantur, cum tamen vere universalια non sint, ut Deus, species intelligibilis, terminus dialecticus, et si quae sunt huius generis alia«. ²³ Univerzalnim nazivamo Boga zato što ima moć da kao uzrok proizvede mnoge učinke, inteligibilni lik zato što predstavlja i izražava opći predmet, a dijalektički izraz («omnis», «nullus») zato što se upotrebljava za označavanje mnoštva. ²⁴ Za razliku od tih »animal« i »homo« ne samo da se zovu općim nego su doista takvi jer imaju svojstvo općega, a to je *propensio* »ut in pluribus existant, vel cum pluribus communicentur: ut enim animal cum homine, bove, et leone; ita homo cum Petro, Francisco, et Ioanne communicatur, atque in illis existit«. ²⁵ Iz te ontološke stvarnosti egzistencijalno prisutne u mnogim individuima, koju Raguseius naziva *communitas existentiae*, logičari izvode »communitatem enunciationis, vel, (. . .), praedicationis«, i kao što je »esse in multis« vlastito svojstvo univerzalnog, tako je »dici de multis« vlastitost predikabilnog. ²⁶

Vraćajući se na problem postojanja univerzalnog, odnosno određene stvarnosti čiji je vlastito svojstvo da je zajednička različitim individuima i da je njima konkretizirana, u čemu filozofi nisu jednodušni, Raguseius izričito kaže da je na strani onih koji zastupaju opstojnost te stvarnosti i prije svakog našeg umskog djelovanja. Evo kako on to svome bivšem učeniku nastoji objasniti: »Ad contemplationem animalis animum quaeso erige; illud profecto invenies et homine, et bove, et leone, et caeteris speciebus esse natura prius, eo modo, quo docuit Aristoteles, unum prius esse natura duobus. Nam si duo sunt, unum est, non contra: similiter si homo est, animal est, non item contra«. ²⁷ Kad *animal* ne bi po prirodi imalo svojstvo saopćivosti prije konkretizacije, odbijalo bi svaku kontrahirajuću razliku pa ne bi postojale različite vrste živih osjetnih bića. Prema tome, biti zajedničko i saopćivo mnogima, tu vlastitu osobinu univerzalnoga, *animal* ima neovisno o djelovanju našega uma; zato Raguseius naglašava: »intellectus communitatem animalis apprehendit, non effingit«, i na tu tvrdnju nadovezuje:

²² Autor upućuje na F. SUAREZ, *Disputationes metaphysicae*, disp. VI, s. 5. gdje se govori o raznim mišljenjima.

²³ EMDM, ff. 260v—261r.

²⁴ EMDM, f. 261r.

²⁵ EMDM, f. 261r.

²⁶ EMDM, f. 261r. Raguseius ovdje još podsjeća da je Porfirije pravilno razdijelio *praedicabilia* na »quinque voces«: rod, vrstu, razliku, vlastitost i akcident. O tome će kasnije biti još govoreno.

²⁷ EMDM, f. 261v. Ovdje se autor poziva na: ARISTOTEL, *Metafizika*, V, 11.

»*quanvis huiusmodi apprehensio in causa sit, cur alicuius secundae notionis, ut Generis communitatem pariat*«. ²⁸

Kad Raguseius pri kraju rasprave, služeći se uobičajenim skolastičkim formulama, točno razlučuje teološko, metafizičko, fizičko i logičko univerzalno, biva još očividnije koje od njih, prema njegovu mišljenju, nema ljudski um za svoj proizvodni uzrok. *Universale theologicum* je »idea« neke stvari prisutna u Božjem umu prije samog stvaranja i naziva se »*universale ante rem, natura, et tempore*«; *universale metaphysicum* je »*natura communis*« promatrana »*in illo priori naturae signo*« prije nego je konkretizirana u pojedinim subjektima (»*inferiora*«) pa se naziva »*universale ante rem natura, sed non tempore*«; *universale physicum* je ta ista opća narav ukoliko je ozbiljena i stvarno postoji u individuima pa je to zato »*universale in re*«; napokon *universale logicum* je apstraktni pojam (»*communitas alicuius secundae notionis*«), proizveden od strane ljudskog uma na temelju općenitosti konkretnog pojma (»*dum primae notionis communitatem contemplatur*«) i prema tome o njemu potpuno ovisan, a naziva se »*universale post rem*«. ²⁹ I upravo o ovom zadnjem obliku univerzalnog, dodaje Raguseius, Aristotel ³⁰ a potom i Averroes u svom komentaru tvrde: »*intellectum in rebus communitatem efficere, et universale aut nihil, aut posterius singularibus esse*«. ³¹

Razmatranjem problema da li svako univerzalno ovisi o djelovanju ljudskog uma dobro smo zašli u problematiku slijedećeg, nešto kraćeg Raguseiusova pisma iz malo ranijeg perioda o pitanjima na koja se Porfirije, naznačujući samo moguća rješenja, ustegao određeno odgovoriti. Pismo-rasprava i nosi naslov: *Quomodo respondendum sit quaestionibus, a Porphyrio excitatis, et non solutis*. ³² Pitanja su slijedeća: 1) da li univerzalno postoji stvarno i po sebi ili samo u našem umu? 2) ako stvarno postoji, da li je tjelesno ili netjelesno? 3) da li je odijeljeno od osjetne stvari ili je u njoj? ³³

S pravom istakavši da tema ne ostaje u granicama same logike, nego da spada i u metafiziku i priznavši, kao i Porfirije, da je vrlo teška, Raguseius, prije nego će odgovoriti na postavljena pitanja, i ovdje tumači kako logičari shvaćaju univerzalno. S jedne strane, univerzalno

²⁸ EMDM, ff. 261v—262r.

²⁹ EMDM, f. 262r.

³⁰ ARISTOTEL, *De anima*, I, 1, 402 b 6—9.

³¹ EMDM, f. 262r.

³² EMDM, f. 262r. Raspravu je Raguseius napisao u Padovi 20. rujna 1602. na traženje mladog studenta Aureliusa Onicusa iz Trevisa. U naslovu, umjesto »a Porphyrio«, pogrešno stoji »a Porphirio«.

³³ »*Tres fuerunt quaestiones a Porphyrio propositae. Prima, utrum universalia per se ipsa constant, an in solis animis insint? Altera, si per se cohaereant, corpora ne, an expertia corporis sint? Tertia, num ab iis, quae sensibus percipiuntur, avulsa dicantur, an potius in iis ipsis insideant?*«, EMDM, f. 262v.

je sama *communitas* ili *universalitas*, ustvari pojam koji nekoj stvarnosti, ukoliko joj se prida, daje svojstvo saopćivosti ili priricanja mnogim individuima; uzeto u tom smislu, redovito se naziva »universale formaliter, et quidditative«. S druge strane, univerzalno je sama stvarnost s primljenim svojstvom zajedništva tako da u mnogim individuima postoji ili im se pririče; tako shvaćeno, naziva se »denominative« univerzalno.³⁴ Osvijetlivši tu distinkciju još pomoću primjera,³⁵ Raguseius dodaje: »animal, et genus non sunt per se universalialia, sed ob receptam universalitatem, universalialia denominantur: quod autem per se universale est, aliunde universalitatem non recipit, sed est natura sua universalitas ipsa«. ³⁶

I površnim uspoređivanjem toga Raguseiusova tumačenja univerzalnog s onim u već prikazanoj raspravi može se uočiti da se znatno razlikuju: ono što smo u prethodnoj raspravi susreli kao univerzalno po sebi ovdje je univerzalno po denominaciji; univerzalno po sebi kao čisti pojam općenitosti iz ove rasprave u onoj nije zastupljeno kao što ni ovdje nema univerzalnog po denominaciji kako je shvaćeno u prethodnoj raspravi. Makar to pomalo zbunjuje, ipak se može razumjeti jer su pisma kratka i izlaganja zbijena. Osim toga, radi se o različitim vidicima razlikovanja univerzalnog te neujednačena terminologija Raguseiusu očito ne smeta, pogotovo zato što svaki puta točno određuje što označuje pojedinim terminom.

Nakon što je postavio navedenu distinkciju, koja se u ovom kontekstu pokazuje vrlo važnom, odgovarajući na prvu Porfirijevu poteškoću, Raguseius kaže: »universale, in priori significatione acceptum, neque rem esse per se existentem, neque intellectus partum; sed illud fortasse intellectum amplecti, ut portionem sui obiecti maxime communis«. ³⁷ Ova zadnja misao o shvaćanju najopćenitijeg adekvatnog predmeta od strane ljudskog uma te rubne bilješke na ovom mjestu (»Ens commune enti reali, et rationis«. »Quidditates in potentia obiectiva non sunt entia realia, nec rationis.«) i nastavak tumačenja, zajedno s prethodnim razjašnjenjem termina, nesumnjivo upućuju na zaključak da Raguseius, kad govori o univerzalnom u tom smislu, doista misli na *ens commune* Duns Scota, koje je lišeno svakog određenja da bi svako od njih moglo sadržavati i da bi moglo biti prirečeno svim bićima, kao i na *quidditas*, preuzetu iz Avicennine doktrine, koja sama po sebi ne predstavlja nikakvu specifikaciju. Takvo univerzalno, dakle, nije ni po

³⁴ EMDM, f. 262v.

³⁵ »Sed rem illustremus exemplo. Cogita, universale, quod ad rem nostram attinet, perinde se habere, ac album: hoc quippe duas habet significationes, vel enim accipitur pro singulari albedine, vel pro re, cui singularis albedo adiacet, cuiusmodi est lac. Hoc non est per se album, sed albedine dicitur album: illud vero per se album est, cum sit ipsiusmet albedinis portio.«, EMDM, ff. 262v—263r.

³⁶ EMDM, f. 263r.

³⁷ EMDM, f. 263r.

sebi postojeća stvarnost, a ni tvorevina ljudskog uma.³⁸ Međutim, univerzalno u onom drugom značenju, tj. *denominative*, »et re ipsa consistit, et in intellectu«: u umu je kao *secunda notio* ili *universale logicum* ukoliko ima svojstvo da može biti izricano o mnogim subjektima; ukoliko kao *universale metaphysicum* ima svojstvo saopćivosti ili je kao *universale physicum* stvarno saopćeno mnogim individuima, ono »re ipsa, non tamen extra singularia, consistit«.³⁹

S obzirom na drugo pitanje koje je Porfirije nametnuo i ostavio nerazriješeno, naime da li je univerzalno, u pretpostavci da stvarno postoji, tjelesno ili netjelesno, Raguseius odgovara: »universalia quaedam esse corporea, alia incorporea, alia utrisque communia«. Univerzalno je *corporeum* ako se odnosi na bića sazdana iz stvari (»materia«) i odrednice (»forma«) kao što su »animal, homo, equus«. *Incorporeum* je ukoliko obuhvaća odijeljene supstancije lišene fizičke stvari kakvi su »caelestes spiritus« kojih ima više unutar iste vrste. *Commune* pak je univerzalno ono koje se odnosi i na tjelesnu i na netjelesnu stvarnost kao što su »substantia, et qualitas«; naime supstancija po sebi nije ni tjelesna ni netjelesna, »utranque tamen differentiam accipere potest, sicut etiam qualitas«.⁴⁰

Raguseiusov odgovor na treće pitanje sadržan je već u odgovorima na prva dva te je na kraju samo jezgrovito ponovljen: »universalia corporea a singularibus rebus, quae sensu percipiuntur, minime seiuncta esse, sed in ipsis insidere«.⁴¹ Na taj način se Raguseius vraća na pitanje iz prethodne rasprave o univerzalnom koje postoji neovisno od djelovanja ljudskog uma; međutim, u nastavku, završavajući raspravu, on naznačuje odnos i vezu ljudskog uma s tim o njemu neovisnim univerzalnim koje je konkretizirano u pojedinačnim stvarnostima, govoreći: »intellectum tamen, via quadam abstractionis, latentes illas naturas, quae cum pluribus communicantur, absque singularibus differentiis contemplari«.⁴²

Takvo Raguseiusovo poimanje, o tome nema sumnje, očituje njegovu naglašenu privrženost nauci Duns Scota o univerzalnom koju su,

---

³⁸ O tome Raguseius sam postavlja pitanje i odgovara: »Dabitur ergo aliquod, quod neque per se existit, neque ab intellectus opere pendeat? Sane dabitur, dummodo ad ea, quae sibi subdita sunt, per interiores, quos vocant modos, nondum descenderit. (...) Sic igitur supra id, quod re ipsa consistit, et id, quod ab intellectu fingitur, communius quiddam reperitur, quod neutrum illorum est; utranque tamen, huius aut illius interioris modi accessione, evadere potest. Sub hac autem maxima communi notione universale illud, de quo nunc disserimus, et rerum omnium quas vocant quidditates continentur.«, EMDM, f. 263r.

³⁹ EMDM, f. 263r.

⁴⁰ EMDM, f. 263rv.

⁴¹ EMDM, f. 263v.

⁴² EMDM, f. 263v.

uz nauku Williama Occama, renesansni filozofi većinom slijedili.⁴³ Osim toga, njegove doduše relativno kratke rasprave jasno pokazuju složenost više stoljeća obrađivanog problema *de universalibus* o kojemu različite skolastičke škole nikad nisu došle do jedinstvenog rješenja.

Istaknuto je već da je prema Raguseiusu *communitas existentiae* ontološki temelj na kojemu počiva ono što se u logici naziva *communitas enunciationis* ili *praedicationis*, tj. *praedicabile*. Svojstvo je ovog posljednjeg univerzalnog, kako mu samo ime kaže, da može biti pridijevano mnogim subjektima, a prema razdiobi koja potječe od Porfirija ono je peterostruko: rod, vrsta, razlika, vlastito svojstvo i akcident.⁴⁴ O ovom zadnjem načinu priricanja nekog predikata određenom subjektu — jer *praedicabilia* su upravo različiti načini pridijevanja — naime o akcidentu Raguseius je napisao raspravu koja je kao zadnja uvrštena u prvu knjigu *Dialecticarum epistolarum*. Naslov pisma, upućenog učniku Paschalisu, sinu njegovog bivšeg učitelja Laurentiusa Natalisa iz Cividale del Friuli,⁴⁵ jest: *Accidentis definitio, a Porphyrio tradita, declaratur*.⁴⁶ Iz samog je naslova jasno da Raguseius ne obrađuje temu o akcidentu iscrpno, nego samo želi svome učeniku razjasniti Porfirijevu definiciju koja glasi: »Accidens est quod adest, et abest, praeter subiecti dissolutionem«.⁴⁷

Prije nego će iznijeti stanovište koje smatra ispravnim, Raguseius podsjeća da je navedena definicija akcidenta zadavala velike poteškoće i vrsnim umovima o čemu svjedoče brojne različite interpretacije. On na prilično dosta prostora navodi čak šest tumačenja s vrlo iznijansiranim razlikama, a koja su djelomično ili potpuno neprihvatljiva, bilo zbog pogrešnog mišljenja da definicija vrijedi samo za odvojive accidente, bilo zbog netočnog određivanja razlike između akcidenta i vlastite osobine te njihova stvarnog odnosa prema subjektu, bilo opet zbog isto tako netočnog shvaćanja samog subjekta na koji se u definiciji misli itd., ne spominjući, međutim, zastupnike nijedne od tih interpretacija.⁴⁸ Kad je već riječ o razilaženjima u tumačenju gornje definicije,

⁴³ Usp. P. O. KRISTELLER, *La tradizione aristotelica nel Rinascimento*, Ed. Antenore, Padova, 1962, str. 24.

⁴⁴ EMDM, f. 261r: »(..) Ex hac autem communitate existentiae, quae primis tantum notionibus, saltem per indifferentiam, competit, elicuerunt Logici communitatem enunciationis, vel, ut ipsi aiunt, praedicationis, quae secundis notionibus ascribitur: quippe quae communitas propria praedicabilis affectio dicitur. Ut enim esse in multis, saltem habilitate quadam, est proprietates universalis; ita dici de multis est proprietates praedicabilis: quod postea in illas quinque voces: Genus, Speciem, Differentiam, Proprium, et Accidens recte a Porphyrio distributum est.«

⁴⁵ Raguseius je kod Laurentiusa Natalisa pohađao *litterae humaniores* (EMDM, f. 307r).

⁴⁶ EMDM, f. 263v. Pismo je napisano u Padovi, a datira od 1. travnja 1609.

⁴⁷ EMDM, f. 263v.

⁴⁸ EMDM, f. 264rv.

spomenimo usput da je naš Antun Medo iz Dubrovnika, s kojim je Raguseius održavao veze,⁴⁹ pretjerano ustvrdio da ni sam Porfirije nije bio načistu na kakav je akcident mislio kad ga je definirao i obrađivao.⁵⁰ Raguseius drži da je smisao definicije u najizvornijem Porfirijevu duhu iznio *Doctor subtilis* u »quaest. 35. universalium« te da ga je u tome slijedio i kardinal Caietanus.⁵¹

Autor ističe kako je Duns Scot upozorio da kao prvo treba imati na pameti da na polje logike ne spadaju prvotni, nego drugotni pojmovi (*secundae notiones*) pa zato kad logičar govori o *akcidentu* pod tim se ne misli npr. na toplinu, hladnoću, bjelinu i slično, jer sve to jest osnova za drugotne spoznaje, nego na »praedicatum aliquod (...) extra subiecti naturam, atque substantiam constitutum, quodque cum eodem reciprocationem nullam habet«.⁵² I kad Porfirije definira »genus« kao ono što je zajedničko mnogim vrstama, »speciem« kao ono što obuhvaća mnoga pojedinačna bića, »differentiam« kao ono što dijeli rod i utemeljuje vrstu, jedini pravi predmet definiranja (»ex genere, et differentia simul iunctis species oritur, quae sola est verum subiectum definitionis«) i »proprium« kao ono što se odnosi na jednu vrstu pa se prema tome priče jedino i svim pojedinim bićima koja imaju tu bit, on jednako tako stalno ostaje na području drugotnih spoznaja.⁵³

Naglašavajući sa Scotom da je akcident predikat izvanjski naravi subjekta i da se na njega ne odnosi nužno, Raguseius ga želi strogo razlučiti od vlastite osobine subjekta. Uz to, ono što također karakterizira to tumačenje Porfirijeve definicije akcidenta jest točno određenje subjekta o kojemu se u njoj kaže da ostaje cjelovit bilo prisutnošću bilo odsutnošću nenužnog predikata. Pod subjektom akcidenta ovdje treba shvatiti ne neku stvar koja dobiva neko svojstvo i koja ostaje to što jest i kad se ono od nje ukloni, nego — kaže Raguseius — »speciem ipsam, quam solam paulo superius dixi verum esse subiectum defini-

⁴⁹ Vrlo zanimljiv dokaz tih veza jest sačuvano pismo što ga je Raguseius 10. listopada 1601. uputio svom sunarodnjaku u Dubrovnik (EMDM, ff. 426r—428r).

⁵⁰ ANTONII MEDI RAGUSINI, *Quaedam animadversiones in Praedicalibus Porphyrii . . .*, Venetiis, Apud Franciscum Barilettum, 1600, f. 20r: »Absque dubio puto in hoc capite Porphyrium nescisse, an de accidente absolute dicto, an de accidente quatenus inest substantiae, an de accidente praedicabili tractet? Sed quandam farraginem sine ullo ordine tum de una natura, tum de alia; tum de tertia, commiscere videtur.« O kritici Porfirija i uopće o filozofiji Antuna Meda vidi: E. BANIĆ-PAJNIĆ, *Antun Medo. Dubrovački filozof šesnaestog stoljeća*, Zagreb, 1980.

⁵¹ EMDM, f. 264v, *marginalna bilješka*. Caietanusova nauka je sadržana u: THOMAS DE VIO CARDINALIS CAIETANUS, *Commentaria in Porphyrii Isagogen ad Praedicalia Aristotelis*, Apud Institutum »Angelicum«, Romae 1934, str. 114—127.

⁵² EMDM, f. 264v.

⁵³ EMDM, ff. 264v—265r.

tionis«. ⁵⁴ Stav da akcident ne mijenja svoj tako shvaćeni subjekt, naime bit koju definicija izražava, autor osnažuje naglašavajući da čak ni vlastito svojstvo, budući da ne ulazi u definiciju stvari, ne unosi promjenu u svoj subjekt, te zaključuje: »Si ergo proprietas, quae est subiecto intimior, eius accessu, aut recessu illud non mutat; quanto minus commune accidens hoc idem efficere poterit, sive separabile, sive inseparabile sit? Tolle nigredinem, habebit nihilominus corvus suam definitionem: interdice animal, et illud in cineres redige, destruentur quae illi quodammodo exteriora sunt; subiectum, quod definitur, non peribit. Dicam cum scholasticis uno verbo, peribit physice, non logice.« ⁵⁵

Tako je Raguseius svojom analizom obuhvatio sve osnovne elemente Porfirijeve definicije akcidenta. Nasuprot različitih pogrešnih tumačenja, oslanjajući se na Duns Scota jasno je pokazao da se tu radi o logičkom bilo odvojivom bilo neodvojivom akcidentu čiji korelativ nije supstancija kao u fizičkog akcidenta, nego bit stvari kojoj se on na nenužan i izvanjski način predicira pa ga je autor time ujedno razlučio od vlastitog svojstva. Uostalom, kao što se moglo zapaziti, i u drugim ovdje prikazanim raspravama, makar su kratke i plod dopisivanja, nisu izostale točke važne za razumijevanje pojedinih uglavnom nimalo lakih i jednostavnih pitanja. Postepenim i sustavnim izlaganjima, korisnim raščlambama i čestim primjerima Raguseius je uspješno protumačio prvotne i drugotne pojmove te po ključu skotističke škole spretno razriješio složeni problem *de universalibus*.

IZ RUKOPISNE OSTAVŠTINE GEORGIUSA RAGUSEIUSA: NEKI VIDICI PROBLEMA O UNIVERZALNOM

Sažetak

Ovim se člankom nastavlja u Prilozima 25—26 započeto prikazivanje Raguseiusove rukopisne zbirke *Dialecticarum epistolarum*; on obuhvaća četiri preostala pisma prve knjige s temama o prvotnoj i drugotnoj spoznaji, o postojanju univerzalnog i o Porfirijevoj definiciji akcidenta.

Slijedeći skolastičko shvaćanje, prvotnu spoznaju Raguseius smatra konkretnim pojmom koji izravno predstavlja neku stvarnost, a drugotnu refleksnom spoznajom i apstraktnim pojmom; sukladno trostrukoj radnji ljudskog uma, koji, iako na različite načine, uzrokuje i jednu i drugu, drugotna spoznaja također je trostruka.

U rješavanju pitanja o postojanju univerzalnog Raguseius se opet oslanja na skolastičko učenje navodeći različite podjele univerzalnog; svakako, prema njegovu shvaćanju, univerzalno postoji kao *idea* u Božjem umu prije

⁵⁴ EMDM, f. 265r.

⁵⁵ EMDM, f. 265r.

čina stvaranja, kao *natura communis* prije konkretiziranja u pojedinim stvarima, *re ipsa* ukoliko je ozbiljeno u mnogim individuima i konačno u ljudskom umu i egzistencijalno ovisno o njemu kao *secunda notio* ili *universale logicum*. U tom smislu, ostajući na stanovištu Duns Scota, Raguseius odgovara i na glasovita Porfirijeva pitanja koja su i izazvala višestoljetnu diskusiju *de universalibus*.

I u tumačenju Porfirijeve definicije akcidenta Raguseius se drži Duns Scota naglašavajući da je akcident drugotna spoznaja, i to predikat nenužan i izvanjski naravi subjekta; subjekt je akcidenta prema tome sama *species* ukoliko ona jedina može biti definirana i njegovom prisutnošću ili odsutnošću ostaje nepromijenjena.

DALL'EREDITA' MANOSCRITTA DI GIORGIO RAGUSEO: ALCUNI ASPETTI DEL PROBLEMA DELL'UNIVERSALE

Riassunto

Con questo articolo viene proseguita la presentazione della collezione manoscritta raguseiana *Dialecticarum epistolarum*, iniziata nel numero 25—26 (1987) di questa stessa rivista; in esso sono trattate le quattro ultime epistole del primo libro riguardanti la nozione prima e seconda, l'esistenza e natura dell'universale e la definizione porfiriana dell'accidente.

Seguendo la dottrina scolastica, il Raguseo ritiene la nozione prima come concetto concreto direttamente rappresentativo di una realtà e la seconda come conoscenza riflessa o concetto astratto; in corrispondenza con la triplice operazione dell'intelletto umano, causa efficiente di tutte e due, anche se in modi diversi, pure la nozione seconda è triplice.

Nell'elaborazione del problema sull'esistenza dell'universale, il Raguseo si fonda di nuovo sugli scolastici adducendo diverse distinzioni dell'universale; secondo la sua concezione, l'universale esiste in diversi sensi: come *idea* nella mente divina prima della creazione delle cose, come *natura communis* prima della concretizzazione nelle cose singole, *re ipsa* in quanto attualizzato negli individui e infine nell'intelletto umano e esistenzialmente dipendente da esso come nozione seconda o *universale logicum*. Allo stesso modo, seguendo le orme di Duns Scoto, il Raguseo risponde alle questioni di Porfirio che hanno dato inizio storico alle discussioni centenarie *de universalibus*.

Anche nell'interpretazione della definizione porfiriana dell'accidente il Raguseo si richiama a Scoto rilevando che l'accidente, come nozione seconda, è il predicato esterno alla natura del soggetto e contingente; il soggetto dell'accidente è la *species*, unica veramente definibile, che rimane quello che è con e senza l'accidente.